

НАМАНГАН ХАЛҚ ОҒЗАКИ ИЖОДИ

*Наманган вилоят тарихи ва маданияти давлат музейининг
катта илмий ходими: Зулфия Комилова*

Тарихий тараққиёт жараёнида вужудга келадиган, аجدодлардан авлодларга мерос бўлиб ўтадиган, кишиларнинг маданий ҳаётига таъсир ўтказадиган тарихий анъаналарнинг халқ оғзаки ижодининг пайдо бўлишидаги таъсири каттадир. Тарихий анъаналар ҳаётнинг турли жиҳатларини ўзида акс эттириб, кўпроқ урф-одатлар ва маросимларда номоён бўлади. Бундайин турли қадимий анъаналар миллат ва элат ижтимоий ҳаётида тарихий ворислик асосида ҳар бир даврда сайқалланиб, кейинги авлодларга узатиб келинмоқда. Тарихий анъаналаримиз турли-туман бўлиб, уларда турли даврларда турлича бўлган хусусиятлар мажассамлашган. Лекин тарихий анъаналар қайси бир даврда яратилганлигидан қатъий назар, маданий ва маънавий-ахлоқий хусусиятларни ўзида жаму – жам этганлигини кузатиш мумкин. Шунингдек у миллатларни ёки халқни бирлаштириш, авлодларни ўзaro боғлаш, жамиятда умумий бирлик ва ҳамжиҳатлилиқни таъминлаш воситасидан бири ҳисобланади. Шунингдек тарихий анъаналарда ахлоқий ва маданий қирраларнинг бетакрорлиги, муайян халқ, миллат ёки элат ҳаётининг ўзига ҳослиги мавжуддир. Қадимий тарихга, бекиёс қадриятлар ва маданиятга эга бўлган халқимиз азал-азалдан ота-боболамизнинг ҳар бир соҳадаги давомчиси бўлиб келмоқда. Маълумки, охириги йилларда мамлакатимизни, жумҳуриятимиз ва ҳатто жаҳон миқёсида рўй берган ва рўй бераётган турли ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ўзгаришлар, айниқса Ўзбекистон мустақиллигининг “Ўзбекистон Республикасининг Давлат тили ҳақида”ги мустақиллик кунларини илк кунларидан токи бугунги кунгача ўзбек тили ва адабиётга муносабатини, ўзбек тили ва адабиётини мавқеини тубдан ўзгартирди. Шу ижтимоий сиёсий ва кўп тарихий воқеалар асосида бир неча лойиҳаларни жорий этилиб келинди. Жумладан Наманганни халқ ижоди наъмуналарини адабиёт дастури бўйича ўрганиладиган халқимиз эртаклари ва қўшиқлари ҳамда халқ достонларига боғлаб ўрганиб борилади. Бу борада мактаб дарсликларида алоҳида эътибор бериб манбаалар эътиборга олинади. Жумладан халқ достонлари шулар жумласидан ҳисобланади. Достон-бу шарқ адабиётига мансуб, лирик-эпик характердаги катта ҳажмдаги поэтик асар ҳисобланади. Достонларда халқлар ҳаётининг маълум тарихий тараққиёт даври учун характерли, муҳим бир мавзуларни кўтарилиб эртақнамо сюжет, афсона ва ривоятларни шоирлар, бахшилари томонидан яна қайта ишланади. Достонларнинг мазмуни назм ва наср билан ифодаланади. Тарихий манбааларга кўра ўзбек достончилиги дастлаб мавжуд қўшиқлардан халқимиз яратган ибтидоий давр қўшиқ ва термаларида қахрамонлик эпоси дастлабки

куртаклари кўрина бошлаган. Ўрхўн дарёлари ёқасидан топилган топилган кабристонлардаги тарихий ёзувлар ва ўрта асрнинг буюк олимидан Махмуд Кошғарийнинг “Девони луғат”асарида келтирилган адабий парчалар юқоридагиларни тасдиқлайди.Ўрта Осиёлик ўғиз,қипчоқ,яғмо ва суғднинг қабилаларини босқинчиларига қарши ватанпарварлик курашлари,шунингдек қабилалараро жанглар,душманни қочиши,ғалабадан сўнги зафарлар қўшиғи куйланиши каби воқеалар эпик тарзда берилган.Кейинчалик халқларнинг босқинчиларга қарши курашини ифодалаган “Алпомиш” ва “Тўрўғли”каби типидagi йирик қаҳрамонлик дostonлари вужудга кела бошлайди.Ўрта таъ-лим мактабларнинг адабиёт дастурларида “Алпомиш” ва “Равшан”сигари дostonларини киритилиши дostonчилиكنинг давомчилари етишиб чиқишига туртки бўлди.Масалан 5-синф адабиёт дастурига “Уч оғайни ботирлар”, ”Маликаи Ҳуснабод”каби эртаклар киритилганлиги борча ўқувчиларда эртаклардаги яхшилик ва ёвузликни фарқини,шу билан бирга халқлар оғзаки айтишувларини келиб чиқишини ўргатиб боради.Яна “Апомиш”миллий халқ дostonини ўқув кўлланмаларида ўтилиши,ўқувчи ёшларда мардликлар ва ватанпарварликка чорловчи омилларни уйғотади.Халқ дostonчиларининг бадий маҳорат ва санъаткорлигини намоиш этиш учун халқ дostonларининг куйланиши ва ижросини ўқувчиларга кўрсатиш ҳам муҳимдир.Бунда маҳаллий дostonчиларидан кенг фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.Бундан ташқари видеомагнитофон каби техник воситалардан ва Ўзбекистон телевиденияси орқали бериб бориладиган “Халқ оғзаки ижоди” лойиҳасидаги кўрсатувлардан ҳам фойдаланиш ҳам ўзига хос манбаадир.Маълумки таланти ўзбек халқ дostonчилари ва йирик дostonчилик ижодий мактаблари кўпроқ ҳозирги Самарқанд, Бухоро, Қашқадарё, Сурхондарё, Хоразм вилоятларида бўлганлигини,шунингдек Қўрғон, Булунғур,Хоразм, Шахрисабз,Шеробод каби дostonчилик ижодий мактабларининг мисолида айтиб ўтиш,улар Жумабулбул, Жассоқ шоир,Ёрлақаб шоир, Эргаш Жумабулбул ўғли,Пўлкан шоир,Ислом шоир, Фозил Йўлдош ўғли, ўғли,Султонмурод шоир,Абдулла шоир,Бола бахши Абдуллаев,Мадрахим бахши каби машҳур халқ дostonчиларини тарбиялаб етиштирганликларини албатта халқимиз яхши билади.Тарихий манбааларга таянадиган бўлсак,бу борада Наманган вилоятида дostonчилик традициялари ва дostonчилик ижодий мактаблари 50-60-йиллардан бошлаб доцент Т.Ғозибаев,олимларимиздан филология фанлари доктори,профессор М.Муродов,Чортоқ туманидаги:Пешқўрғонлик адабиёт ўқитувчилари У.Саримсоқов ва О.Холмирзаевлар томонидан ўрганилган.Улар томонидан дostonчилик ижодий мактаблари шаклланган.Шу ўринда дастлаб “Қўлбуқон” дostonчилиги мактаби борасида фикрлашсак.Бизнинг замонамизда ҳам яшаб ижод этган Ҳайдар санновчи Бойчев,Алимқул бахши Ниёзов,Раззоқ бахши Қозоқбой ўғли каби халқ дostonчиларининг гувоҳликларига кўра,манкур дostonчилик мактабига

Самарқанд вилоятининг Миёнқал номи билан аталган жойдан Беғижон номи билан машхур бўлган халқ достончиси асос солган экан. Беғижон 19-асрнинг 70-80-йилларида ҳозирги Чортоқ туманининг Алихон қишлоғи билан Янгиқўрғон туманининг Бекабод қишлоғи ўртасида жойлашган Кўлбуқон қишлоғига келган ва шу жойда турғун бўлиб қолган. Сўнгра бу ерда достончиликка қизиқишлари бўлган ёшларни ўз атрофига тўплайди. Уларга достончиликнинг қадимий тарихини ва ижро усуллари борасида сабоқ беради. Беғижон бахшининг устози булунғурлик Йўлдош шоир бўлган эди. Беғижон бахши тарбиясида 20 аср бошларида Чўтивой санновчи ва Сувон санновчи каби машхур халқимиз достончилари етишиб чиққан. Кейинчалик Чўтивой санновчи устозлигида Ҳайдар санновчи ва Раззоқ шоир каби замонамизнинг халқ севган достончилари ҳам кўзга ташлана бошлайди. Бу даврда “Алпомиш”, “Юсуф-Аҳмад”, “Рустамхон”, “Тўрўғлининг туғилиши”, “Қундуз билан Юлдуз”, “Авазхон”, “Замонбек” каби 20 дан зиёд бўлган халқ достонларини куйлаган ва ўнлаб халқ эртакларини айтган дostonчилик мактаблари иштирокчилари бор эди. Яна бир достончилик мактабларидан бу “Сайрам” достончилик мактабидир. Ушбу достончилик мактабининг асосчиси ҳозирги Тўрақўрғон туманига қарашли бўлган Сайра қишлоғида бўлган Умрзоқ бахши бўлган эди. Унинг Абдулвоҳид бахши яъни достончининг ўғли, Ёртепа қишлоғидан Анор бахши ва Иброҳим Отобоев каби шогирдлари бўлган. Умрзоқ бахши ва унинг шогирдлари “Алпомиш”, “Юсуф – Аҳмад”, “Тўрўғли” каби достонларни халқ орасида, турли хилдаги сайлларда, маросимларда куйлашганди. Яна бир навбатдаги достончилик мактабларидан бири бу “Ариқбўйи” достончилик мактаби ҳисобланади. Бу достончилик мактабига Чуст туманинг Олмос қишлоқ Кенгашига қарашли Аирқмўйин қишлоғида яшаган Арслон бахши Муродов томонидан асос солинган эди. Унинг бир неча достончиликни ўрганган шогирдлари бўлган. Унинг машхур бўлган шогирдларидан Матрайим бахши Болтабоев Косонсой туманинг Қорасув қишлоғида деҳқон оиласида таваллуд топган. 17 ёшида Аирқмўйин қишлоғига бориб, у ерда Арслон бахши кўлида достончилик сирларини ўрганади. Матрайим бахши томонидан “Алпомиш”, “Қундуз билан Юлдуз”, “Тўрўғлининг туғилиши”, “Авазхон” каби халқ достонларини Чуст ва Попдаги бўлиб ўтадиган кўплаб турли хилдаги маросимларда, танътаналарда, сайилларда доимо моҳирона ижро этиб келган. Бундан ташқари Матрайим бахши Тошкент ва Фарғона, Қўқон атрофидаги туманларда ҳам халқ бахшиси номи билан ном қозониб келган, бахшичилик сир-асрорларини билган, шогирдлар чиқарган бахшиларимиздан бўлган. Наманган вилоятининг Норин, Учқўрғон ва қўшни Андижоннинг Балиқчи туманларида маҳаллий аҳоли ўртасида достончи сифатида танилган Учқўрғоннинг Қайқи қишлоғида таваллуд топган Ҳусан бахши Ражаб ўғли, Элатан қишлоғида таваллуд топган Усмон бахши Мамарқул ўғли каби бахшаларнинг Наманган вилояти достончилигининг таниқли

номоёндалари ҳисобланади.Элатан қишлоғи аҳолисининг айтишича Усмон бахши дostonчи сифатида 1930-1940-йилларда шуҳрат қозонган бахшилардан бўлган экан.Катта Фарғона канали қурилишида яъни 1939-1941 йилларда канал қазувчиларга дostonчиларимиз томонидан халқ дostonлари қуйлаб берилган ва ишларида маънавий ёрдам берилган.Бу қуйланган дostonларни ва термаларни Ўзбекистон Фанлар Академияси тил ва адабиёт институти ходимлари томонидан ёзиб олиган.Учқўрғонлик ўзбек тили адабиёти ўқитувчиси бўлиб фаолият кўрсатган халқ маорифи аълочиси марҳум Жўрамирза Отахановнинг аниқлашича,учқўрғон туманинг Катта Фарғона канали ўтган ҳудудларида халқ орасида “Алпомиш”дostonини моҳирона ижроси билан шуҳрат қозонганлиги борасида турли ҳилдаги кўплаб архив ҳужжатлар,хотиралар,ёзма кўринишдаги манбаалар тақдим этилган экан. Дostonчиларимиздан бир груҳи “Ёзи билан Зебо” дostonини қуйлаганлар Наманган туманини Ёрқўрғон,Бекабод ва Бирлашган ҳамда Тошбулоқ каби қишлоқларда таниқли дostonчилари бўлганлар.Дostonчиларимиз орасида яна бир груҳ дostonчилар бўлганки, улар “Ошиқ Ғариб” дostonини қиёмига етказиб қуйлаганлар.Бундай дostonчилар орасида таниқлилари Косонсой тумани дostonчиларидан бири Тўланбой Ҳошимов алоҳида таҳсинга сазовор бўлган.Инқилобдан сўнг Тўланбой ўй йил давомида тракторчи бўлиш билан бирга дostonчилик санъати давомчиси бўлади.Ҳаттоки Улуғ Ватан Уруши йилларида ҳам Тўланбой дostonчини қўлидан дутори тушмаганини эслаб ўтилади.Маълумки тақидлаб ўтганимиздек халқ оғзаки ижоди таркибидаги “Ўларлар” ўзига яраша ўрин тутган.Ўлан-халқ ижоди жанри бўлиб,қўшиқнинг бир тури ҳисобланади.Қадимдан деҳқонлар,чорвадор халқлар орасида кенг тарқалган. Асосан аёллар,қисман эркаклар томонидан чилдирма яъни доира жўрлигида ижро этиб келинади.Ўланлар баъзан савол-жавобли қўшиқ тарзида,баъзан эса икки киши томонидан диолог шаклида ҳам ижро этиладиган турлари мавжуд.Ўланларни “Никоҳ тўйи” маросимларида кизлар бир томон,йигитлар бир томон бўлиб:”Қиз оши” маросимида жўр бўлиб айтилиб келган.Бундан ташқари “Чорлари”,”Чақирди”,”Бешиқ тўйи” маросимларида ҳам айтилган.Ўланлар туб маънода уни ижро этганда инсода халқнинг орзу-умидлари,қайғу ва шодлик кайфиятлари намоён бўлади.Ўзбекистоннинг барча жавҳаларидаги каби Наманган вилоятининг барча қишлоқларида қадимий ўланлар,марсиялар,омонёрлар,келин саломлар,аллалар,эртақлар,масаллар,мақоллар,эртақларнинг қадимийлари авлоддан-авлодга ўтиб келмоқда.Бунда миллий халқ оғзаки бадий ижодини яхши билган момоларимиз ва аёлларимизнинг ҳам ҳиссалари катта.Жумладан: Наманган туманидан: Жамолдинова Ҳабиба, Янгикўрғон туманидан: Ҳайдарова Қурбоной, Муқимжанова Лолахон,Бадалова Кўпайсин ва Эгамова Саломат,Қодирова Саломат, Косонсой туманидан: Тўхтаназарова Ойбодом, Чустдан : Ҳалилова Ҳамробиби,Норин туманидан: Бадалова Кўпайсин, :Эргашива Патила,

Худойбердиева Халима, Учқўрғондан Ўтбосарава Қамбарой, Уйчи туманидан: Садриддинова Меҳринисо, Жўраева Ҳамробиби, Поп туманидан: Турдалиева Ҳосият, Чортоқ туманидан: Норзуллаева Ойимгул, Тўрақўрғон туманидан: Мавлонова Шаҳрибону каби ҳалқимиз орасидаги лапарчиларнинг ҳозирги кунда ўнлаб шогирдлари Наманган халқ оғзаки бадий ижоди давомчилари ҳисобланади. Достончиликка оид қўшиқлар, турли меҳнат қўшиқлари, қаҳрамонлик қўшиқлари, мавсум қўшиқлари, маросим қўшиқлари, ишқий-лирик қўшиқлар, тарихий ва замонавий қўшиқларнинг барчасини заминидан ота-боболаримиздан мерос бўлиб келаётган халқ оғзаки ижодининг таъсири мавжуд. Келтириб ўтилган қўшиқлар бизгача етиб келган ва давом этаётганлиги бу халқ оғзаки ижоди наъмуналарини келгуси авлодга етказиб бериш учун қилинаётган сайд-ҳаракатлардир доимо диққат эътиборимизда.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. "Наманган халқ оғзаки ижоди наъмуналари" – Наманган 1993-йил. Тузувчилар: Т. Ғозибоев ва Абдушукир Собиров, А. Собировлар.
2. Ўзбекистон Республикаси Миллий Энциклопедияси.
3. "Мозийдан садо" - илмий-амалий, маънавий-маърифий журнал. 2022-2023й.
4. "Санъат" - Ўзбекистон Бадий Академияси журнали.